

LARS DAHLGREN:

Inför vårdsnadslön

I Svensk Tidskrift nr 10/1979 redovisade förre koncernchefen i Trygg-Hansa, Lars Dahlgren, den fortgående starka minskningen av födelsetalen, vars nuvarande nivå kommer att leda till direkt och efterhand accelererande befolkningsminskning i Sverige. I en därvid refererad rapport från SCB, "Barn - behov eller börda", presenteras på socialdepartementets uppdrag utvecklingen på befolkningsområdet och diskuteras faktorer som kan påverka fruktsamheten. Lars Dahlgren återkommer till det högaktuella området och framlägger - efter en erinran om bakomliggande orsaker - ett förslag till ekonomisk rättvisa åt småbarnsfamiljerna - den fattiga klassen i dagens Sverige. En sådan reform är nödvändig för att säkra befolkningsutvecklingen och kan bli samhällsekonomiskt självfinansierande.

Det svenska fruktsamhetstalet (det genomsnittliga antalet födda barn per kvinna) som 1965 var 2,4 hade 1975 sjunkit till 1,8. Också därefter har viss nedgång inträffat, även om det senaste året visat en mindre uppgång.

Den svenska barnadödligheten ligger glädjande lågt. En konstant befolkning förutsätter därför ett fruktsamhetstal, som ligger obetydligt över 2, svarande mot behovet att ersätta föräldragenerationen. Även om det svenska mönstret skulle stabiliseras på 1975 års nivå går vi därför mot en avtagande svensk befolkning. Ett studium av födelseutvecklingen för kvinnor födda 1950 pekar dock snarast på ett så lågt fruktsamhetstal som 1,5 à 1,6. Detta innebär en reduktion av befolkningen med 1,5 miljoner fram till 2025 och minskningen accelererar ytterligare därefter.

Man möter ibland den synpunkten, att utlänternas befolkningsökning gör det naturligt eller rentav önskvärt att den svenskfödda befolkningen ej tillväxer utan gärna reduceras. Även om vi söker bortse från de svåra sociala spänningar, som enligt erfarenhet från andra länder regelmässigt uppkommer vid mera betydande inslag av främmande folkgrupper, skall vi göra klart för oss att vi inte kan räkna med en väsentlig nettoinvandring av arbetskraft i ett längre perspektiv. Den ekonomiska utvecklingen i de traditionella utvandrarländerna tenderar redan att sänka deras befolkningstillväxt och öka deras efterfrågan på arbetskraft. Detta överensstämmer för väl med bedömningar om väntad utveckling i FN-prognoser.

Variationer i fruktsamheten har tidigare stått i direkt relation till förändringar i famil-

jebildningen. Ett stort antal nyingångna äktenskap har medfört stora födelsekullar och en sänkning av vigselåldern har medfört ökad fruktsamhet bland yngre kvinnor. Under det senaste decenniet har emellertid drastiska förändringar skett i äktenskapsbildningen i Sverige. Samboende utan äktenskap har ökat till en sådan omfattning att av samtliga samboende par 1975 över 10 % var samboende utan äktenskap. I de yngsta åldrarna, bland 20–24-åringar, var samboende utan äktenskap vanligare än konventionella äktenskap.

Samtidigt har skilsmässorna ökat och därmed minskat äktenskapens varaktighet. Under 1960-talet upplöstes 2 % av ingångna äktenskap inom loppet av tre år efter vigseln. Motsvarande andel har i dag ökat till 8 %. Det förefaller dock som om parbildningen som sådan inte minskat. Tillgänglig statistik pekar på fler parbildningar än tidigare, varför fruktsamhetsnedgången inte kan förklaras av att färre personer "bildar familj". Genomsnittliga antalet barn per familj är emellertid lägre i dag än tidigare, vilket beror på att färre par har fler än två barn samt på det faktum att en mycket hög andel av de ogifta samboende saknar barn.

Efter lagändringen 1975 då i princip fri abort möjliggjordes, har årligen cirka 30 000 aborter registrerats. Detta innebär en tiofaldig ökning sedan 1960-talet och betyder att i dag var fjärde graviditet slutar med abort.

En åldrande befolkning

I sammanhanget är några uppgifter rörande den svenska befolkningens åldersfördel-

ning av intresse. Andelen personer som uppnått 65 år var 1950 10,3 %, 1975 15,2 % och beräknas 1985 uppgå till 16,9 %. Utöver denna grupp om cirka 1 300 000 ålderspensionärer kommer en växande andel för-tidspensionärer, som numera uppgår till 300 000 – en fördubbling sedan mitten av 1960-talet.

Sveriges befolkning just nu – 8,2 miljoner – består av 1,6 miljoner pensionärer, 1,7 miljoner barn under 15 års ålder, ytterligare minst 0,5 miljoner under utbildning och 4,4 miljoner personer i yrkesverksam ålder.

Antalet personer äldre än 65 år beräknas efter 1985 öka ganska obetydligt och på längre sikt rent av sjunka något, som följd av de sjunkande födelsetalen under mellankrigstiden. I åldrarna över 75 år, där vårdbehovet börjar bli allt större, sker däremot en fortsatt kraftig ökning. Antalet personer i ålder 75–84 år beräknas sålunda till 1990 öka med drygt 30 %, och åldrarna däröver med 70 %. Denna utveckling lägger tunga anspråk på långtidsvården.

Orsakerna till den låga nativiteten

De högeffektiva preventivmedel som i dag står till buds har minskat antalet oplanerade eller oönskade barn. Detta har i sin tur lett till att andra faktorer som styr fruktsamheten fått större genomslagskraft.

Andelen kvinnor som förvärvsarbetar har ökat markant under senare år och den vanligaste situationen bland barnfamiljer är nu att bägge föräldrarna förvärvsarbetar. Det skärpta skattetrycket har bidragit till detta mönster. För tio år sedan hade 30 % av kvin-

nor med barn under tre år förvärvsarbete, i dag 65 %.

Utbildningen, främst bland kvinnor, påverkar familjebildning och barnafödande. Dels är utbildning tidskrävande och lämnar därmed dåligt utrymme för barn, dels förändrar utbildningen normer och attityder i riktning mot färre barn. SCB:s levnadsnivåundersökningar visar, oberoende av ålder, att ju högre utbildning en kvinna har, desto färre barn har hon fött.

I den befolkningsdebatt som förts under senare år i Sverige har brister i barnomsorgen ofta framförts som en anledning till den låga fruktsamheten. Den ökade förvärvsverksamheten bland kvinnor har ökat efterfrågan på barntillsyn. Totalt fanns 17 000 platser 1960 inom den kommunala barnomsorgen. I dag räknar man med att över 250 000 platser finns att tillgå; ökningen har varit koncentrerad till 1970-talet. Denna utbyggnad har lett till att vart tredje barn i förskoleåldern nu erhåller kommunal tillsyn.

I internationell vetenskaplig diskussion betonas normernas och den sociala strukturens betydelse för fruktsamhetsbeteendet. Normer i samhället liksom i den samhällsgrupp man tillhör, hämtade i barndomen eller erhållna senare i livet, bedömes utöva en betydande påverkan på de faktorer som styr barnafödandet. Den sociala strukturen och förändringar i den (tex ändrade könsroller, boendeförhållanden, utbildningsnivå) påverkar också motivationen för barnafödande.

Fakta från andra länder visar att kvinnors ökade förvärvsarbete leder till minskad

fruktsamhet. Men det är inte endast förvärvsarbetet som sådant som påverkar. Även arten av arbetet, inkomstnivån och arbetslivserfarenheten påverkar. Ju högre status arbetet anses ha, ju högre inkomst det ger och ju längre tid man arbetat, desto färre barn planerar man. Vid frågor om hur många barn man önskar har däremot inte påvisats större skillnader mellan förvärvsarbete och ej förvärvsarbete kvinnor. Detta förklaras med att förvärvsarbete kvinnor egentligen önskar fler barn, men för dem är kostnaderna i pengar och andra värden alltför höga, särskilt när det gäller tredje och fjärde barnet.

I de under senare år genomförda svenska fruktsamhetsundersökningarna har frågor om familjernas fruktsamhetsmål eller önskad familjestorlek varit standard. En sammanställning av dessa undersökningar resulterar i att önskemålen under det senaste decenniet skiftat från 2 à 3 barn till 2 barn. Trots att enbarnsfamiljen numera är mycket vanlig, är det i själva verket mycket få kvinnor som anser detta vara den ideala familjestorleken.

En ofrånkomlig slutsats är följande. Om man från samhällets sida önskar förändra motivationen att sätta barn till världen, måste man utforma effektiva program avseende såväl ekonomiska som socialpsykologiska faktorer.

Problemen kräver ny lösning

Den nativitetskris vi nu befinner oss i är av annan karaktär än 1930-talets. Det är inte längre fråga om en kris betingad av ett re-

sursknapp samhälle. I likhet med några andra grundläggande problem i dagens samhälle är det i stället fråga om en "systemkris": Grundläggande resurser och kunskaper finns men har organiserats på ett otillfredsställande sätt. Det höga skatetrycket läser ytterligare situationen, även då det gäller att söka råda bot på befolkningskrisen genom ett berättigat kraftfullt stöd för småbarnsfamiljerna. Det krävs därför ett nytt sätt att "kombinera samhällsproblemen" i syfte att uppnå en bättre totallösning.

För närvarande föreligger en undersysselsättning av minst 200 000 arbetskrafter i vårt land, inklusive olika kategorier omfattade av arbetsmarknadsåtgärder. Härutöver finns troligen alltjämt en ej oväsentlig undersysselsättning på arbetsplatserna, som följd av ofullständigt kapacitetsutnyttjande i kombination med trygghetslagstiftningen. Nya kullar söker träda in på arbetsmarknaden men möter stora svårigheter. Den konkurrensutsatta industrin måste möta den svenska kostnadsutvecklingen med allt längre gående automatisering och robotisering, vilket ökar tendenserna till strukturell arbetslöshet. En del politiker tror sig finna sysselsättningsproblemet lösning genom en utökning av den offentliga sektorn. Skatetrycket är dock i praktiken ett så allvarligt problem, att en sådan lösning ej är förenlig med samhällsekonomisk balans.

Mot dessa områden av befintlig eller potentiell undersysselsättning kan sättas ett stort område av faktisk eller potentiell "översysselsättning". Antalet barn under skolåldern i vårt land är cirka 700 000 och motsva-

rande antal av biologiska föräldrar likaledes cirka 700 000. Vi vet också att småbarnsföräldrar, alldeles särskilt den majoritet som ej åtnjuter subventionerad barntillsyn genom samhället, utgör en ekonomiskt särskilt pressad och i fråga om stress och fysiskt arbete likaledes hårt pressad befolkningsslag. Den relativa levnadsstandarden är för dessa människor lägre än för någon annan större kategori för närvarande. I detta faktum har vi i själva verket en dominerande orsak till den låga och sjunkande nativiteten.

En kombination av undersysselsättningens problem med barnfamiljernas problem kan sökas i riktning av följande tankegång: sedan må man gå mer eller mindre långt i nämnda riktning. Vi har för närvarande en cirka ettårig föräldraförsäkring, som ställer ett nyblivet föräldrapar i situationen att kunna låta endera modern eller fadern med så gott som oförändrad inkomst vårda barn under första levnadsåret. Denna försäkringsform bör utvidgas intill skolåldern. Starka skäl talar för att ett eller två förskoleår obligatoriskt inlägges före den egentliga skolan, eller med någon form av glidande övergång, i syfte att ge alla småbarn tillfälle till en successiv "inskolning" i social samvaro. Låt oss därför räkna med en föräldraförsäkring med inkomstgaranti som finge gälla till fem års ålder för yngsta barnet. En sådan ordning skulle omfatta cirka 500 000 barn.

Härav skulle beröras ett antal kvinnor och män i storleksordningen 250 000 personer (en i varje biologiskt föräldrapar), vilka lämpligen med könskvotering 50/50 procent skulle äga uppbära i princip den arbetsinkomst, som var aktuell under viss tid före

barnets födelse. Pensionsrätt skall intjänas under den tid försäkringsersättning utgår. Föräldrarna skulle därmed kunna välja familjestorlek med mindre ekonomiska restriktioner, och barnens välfärd, det centrala målet, skulle befrämjas.

Samtidigt skulle trycket på den kommunalekonomiskt mycket besvärande utbyggnaden och driften av daghem starkt reduceras. Enligt Kommunförbundet var 1977 investeringskostnaden för en daghemsp plats 40 000 kr. Driftskostnaden per plats var 1979 i genomsnitt 36 000 kr.

Effekten på arbetskraftstillgången i samhället bör också noteras som en samhälls-ekonomisk vinst. Å ena sidan utföres ett meningsfullt arbete med motsvarande inkomst även av "hemföräldern". Å andra sidan skapas ökad efterfrågan på den hittillsvarande arbetsmarknaden, varvid man dock måste räkna med att nettoeffekten blir lägre än 250 000 personer, som följd av möjligheterna att rationalisera jämte svårigheterna att omallokera arbetsuppgifter geografiskt. Meningsfulla uppgifter skapas härmed för åtskilliga, troligen minst hundratusen personer, som nu uppbär olika former av arbetsmarknadspolitiska bidrag.

Den samhälls-ekonomiska merkostnaden av reformen blir i själva verket väsentligt lägre än vad som svarar mot "föräldralönen" för de berörda 250 000 individerna. Med

hänsyn till rådande strukturarbetslöshet är det ej orimligt att räkna med att denna rättvisereform blir samhälls-ekonomiskt självfinansierande.

Rättvisa åt småbarnsfamiljerna

Den nya, högeffektiva preventivtekniken och den förändrade, mera rättvisa rollen för kvinnor i utbildning och arbetsliv innebär helt nya grundförutsättningar i systemet för reproduktion av en befolkning. Det är ej att vänta att en återgång sker till det gamla, ojämlika systemet med dess effekter på bl a nativiteten. Å andra sidan förutsätter de totala utfästelserna om god levnadsstandard inklusive god vårdkvalitet bl a för de växande åldringsgrupperna, att de aktiva årgångarna inte blir för små. Endast genom att skapa ekonomisk rättvisa åt småbarnsfamiljerna och genom en allmänt positiv attityd till att föda och fostra barn – en avsevärd praktisk attitydförändring i politik, arbetsmarknad och massmedia – kan vi skapa ett nytt fungerande system, som bygger på full jämställdhet mellan kvinnor och män.

På 1930-talet ledde befolkningskrisen till ett försök att ta ett samlat effektivt grepp på frågan från statsmakternas sida. Hur länge än skall vi inskränka oss till främst långsiktiga utredningar och filosofiska betraktelser i denna livsfråga för det svenska folket?